

UDK 323.15 (497.5 Koška=411.16)
Stručni članak

Zdenko Samaržija
(*l. gimnazija, Osijek*)

ŽIDOVU U KOŠKI

U drugoj polovici 19. stoljeća, u Koški su živjele tek jedna ili dvije obitelji Židova trgovaca, a njihov se broj povećava na prijelomu stoljeća, u vrijeme drugog vala naseljavanja pružnih i šumskih radnika na to područje. Nemali utjecaj u transformaciji Koške u suvremeno selo, tridesetih godina 20. stoljeća, imala je i židovska etnička zajednica. Tijekom 1942. godine u Koški je uništena židovska populacija.

Uvod

Nema Židova koji je rođen, odrastao i ostario u istome slavonskome selu. Užurbane mikromigracije slavonskih, bačkih, srijemskih i baranjskih Židova bile su tako intenzivne da je gotovo nemoguće rekonstruirati njihova kretanja. Većina Židova bavila se trgovinom i kada su stekli dovoljno novca, prodali su svoju kuću i trgovinu te se selili u neko veće mjesto. Sve to vrijedi i za Židove koji su živjeli u Koški.

Na zemljovidima koji oslikavaju brojnost Židova u selima Podunavlja početkom 20. stoljeća Koška je označena kružićem, što označava selo u kojem živi od 10 do 50 Židova. No, kako su Židovi obavljali vjerske obrede, kako su pripremali košer hranu i što su uopće jeli, što su pili, kako su se odijevali, kojim su jezikom govorili međusobno, a kojim s Koškancima, kako su se zabavljali i, u konačnici, kako su se integrirali u društvo Koškana, pitanja su na koja danas nemamo odgovora. Evolucija raznih područja života koškanskih Židova do danas je ostala neobjašnjena.

O razlozima doseljavanja Židova u Košku, o njihovom utjecaju na život Koškana te o progonu Židova u koncentracijske logore za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, do sada se, na žalost, nije pisalo ništa, premda je značaj Židova za razvoj kapitalističkih odnosa u Koški te njihova društvena angažiranost od velike važnosti za Košku i Koškane. A pogrom Židova iz Koške u travnju 1942. godine obvezuje da se to zlo ne zaboravi.

Vrela i literatura

O Židovima u Koški, kao uostalom ni o Židovima u ostalim slavonskim i srijemskim selima, nema knjige koja je korektno i sustavno napravljena pa stoga i upotrebljiva u daljnjim povijesnim istraživanjima. O Židovima u

Hrvatskoj i Slavoniji objavljen je 1996. godine Zbornik radova, no u njemu nije obrađen život Židova u slavonskim selima.

Vrela za povijest Židova u Koški mogu se podijeliti u nekoliko skupina. To su popisi stanovništva, podaci o prikupljanju lukna te usmena predaja, obiteljski arhivi i narativni izvori - župni ljetopisi (*Ljetopis župe Harkanovci*, *Ljetopis župe Bizovac*) i školske spomenice (*škole u Koški i škole u Ledeniku*). Dakako da pri rekonstrukciji svakidašnjice Židova u Koški valja zaviriti i u novinske i feljtonističke crtice onodobnih tiskovina kao i u službena glasila Virovitičke županije (*za razdoblje Austro-Ugarske Monarhije*) te u izvješća što su ih kotarski činovnici iz Našica slali u nadređene institucije monarhističke Jugoslavije (*osim o izvještavanju o bolesti ljudi i stoke i gospodarskome stanju ta izvješća obiluju informacijama koja su ih u kotarska središta dostavili doušnici – iz njih lako iščitavaju politička uvjerenja Židova u Koški*).

Popisi stanovništva (1857., 1862., 1872. i 1878. godine) čuvaju su u arhivu župe Koška i otkrivaju vrijeme kada su pojedine židovske obitelji naselile Košku – popis Koškana iz 1851. godine, na žalost, nije sačuvan. Slično je i s Knjigom zavičajnika s početka 20. stoljeća pohranjenoj u arhivu Matičnoga ureda Koška, i s dvije knjige prikupljanja lukna iz arhiva župe Harkanovci (1851. - 1863., koju je vodio Karlo Živić; 1904. - 1910., koju je vodio Ante Evetović Miroljub) - da ne bude nesporazuma, Židovi, dakako, nisu plaćali lukno, no župnici su zabilježili na kojem kućnom broju žive Židovi; i iz njih se mogu iščitati godine doseljavanja pojedinih židovskih obitelji, njihova gospodarska snaga – Židovi su redovno kupovali kuće u najboljim dijelovima sela -, ali i mikromigracije Židova po Koški. U arhivu župe Harkanovci čuvaju se i dokumenti koji se ne dotiču samo crkvene povijesti, već i, recimo, raspada seljačkih kućnih zadruga, regulacije vodotokova, izgradnje prometnica, kupoprodaje šuma, njiva i kuća (*što je posebno važno za proučavanje koškanskih Židova*) te ugovori o posudbama novca.

Pravu istraživačku poslasticu čine obiteljski arhivi – na primjer arhiv Roke Sudara, arhiv obitelji Sigris, arhiv obitelji Mifka ili arhiv obitelji Lachner. Neki Koškani desetljećima su vodili zapažanja o klimatskim promjenama, a nekolicina koškanskih obitelji generacijama je skupljala slike, pisma, razglednice, dopisnice, novinske članke, diplome, pohvale i ine dokumente ponajviše o sebi, ali i o Koški i Koškanima uopće – u navedenim obiteljskim arhivima ima mnogo podataka o životu Židova u Koški (*fotografija, pozivnica za proslave i plakata kazališnih predstava te korespondencija između Koškana i koškanskih Židova zatočenih u Jasenovcu*).

I na kraju, kuriozitet. Pukim je slučajem ostala sačuvana matica židovske crkvene općine Orahovica (1779 - 1913), kojoj su pripadali i koškanski Židovi te Židovi okolnih sela. Iz te se matice odlično mogu pratiti užurbane mikromigracije Židova od konca 19. stoljeća do 1942. godine – za naš su problem osobito važna seljenja Židova iz okolnih sela u Košku (*na primjer iz Ledenika*) -, kada je uslijedio zastrašujući progon Židova toga kraja. U mati-

ci piše koja je babica porodila dijete – dok su se kršćanska djeca rađala uz pomoć priučenih žena, židovske su žene rađale uz pomoć stručnjaka u, kako to govore kazivači, puno boljim higijenskim uvjetima -, koji ga je rabin obrezaao, tko mu je kum, iz kojeg su mjesta roditelji, kojeg su godišta te djevojačko prezime majke. Matica se čuva u Državnome arhivu u Osijeku.

Koška u drugoj polovici 19. stoljeća

Kako bi se brže prebrodili problemi formalno-pravnoga prelaska iz feudalnoga društvenog ustroja u kapitalističke odnose, ali i primirile uzburkane nacionalne strasti nakon revolucija 1848. godine, Austrijska Carevina uvela je apsolutizam, koji je provodio ministar Alaxandar Bach¹. Počelo je (*dugo i mučno*) tranzicijsko razdoblje.

Koncem pedesetih godina 19. stoljeća s vlastelinskih šuma oko Koške počela je eksploatacija trupaca. Vlastelinstvo je za potrebe bolje eksploatacije šuma na području koškanskih revira u Koški izgradilo kuću za upravitelja Šumarije te nekoliko baraka za šumarske radnike, a u centru Koške izgradilo je vlastelinstvo novu, veliku gostionicu s ogromnim podrumom. U sastavu gostionice bilo je nekoliko spavaonica koje su koristili vlastelinski službenici².

Raspad seljačkih kućnih zadruga i prekid s uhodanim načinom življenja stvorio je probleme koji su desetljećima tištali Koškane. Koškanske su zadruge podijelile zemlju, alatke i novac. No, minijaturne obitelji koje su nastale nakon podjele zadruga nisu imale dovoljno zemlje te alatki i vučnih životinja pa su često promašeni optimalni rokovi obrade zemlje; seljaci nisu poznavali vrijednost novca, nisu znali njime raspolagati, plaćati obveze ni štedjeti (*zemlju koju su kao zadrugari obrađivali i koju su dionici međusobno podijeliti trebalo je otkupiti od vlastelina*). Nisu svi seljaci bili vični obradi zemlje i padali su u još veće dugove.

Lom bečke burze uzrokovan uvozom jeftinoga američkoga žita i velika agrarna kriza koja je potom uslijedila i trajala od 1873. do 1895. godine, uzročili su dugotrajnu stagnaciju u agrarnoj proizvodnji Europe. Nekontrolirani uvoz američkoga žita tako je srozao cijene poljoprivrednih proizvoda u Europi da se bavljenje poljoprivredom nije isplatilo - to je bilo pogubno za seljake u Slavoniji, pa tako i za Koškane. Seljačka su imanja pro-

¹ Die Excellenz Gustav Hilleprand Freiher von Prandau'schen Domänen Valpo und Dolnji Miholjac in Slavonien - Herausgegeben von der Administration dieser Domänen, Beč 1885., 55 - 56.; Mirjana Gros, *Počeci moderne Hrvatske*, (Zagreb, 1985), 132.; Zdenka Šimončić - Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, (Zagreb, 1997), 20.

² Državni arhiv u Osijeku (dalje DAO), fond 123 - arhiv Valpovačkoga vlastelinstva (dalje AVV) - UKT 12 - 7, 1863., III., 21 - 23., 25.; Igor Karaman, Valpovačko vlastelinstvo, (Zagreb, 1962), 9 - 11.; Die Excellenz Gustav Hilleprand Freiher von Prandau'schen Domänen Valpo und Dolnji Miholjac in Slavonien - Herausgegeben von der Administration dieser Domänen, (Beč, 1885), 55 - 56.

padala, seljaci su se selili u gradove ili u prekoceanske zemlje, a kriza je prisilila vlastelu da inozemnim poduzetnicima da u zakup (ili im proda) velike šumske komplekse.

Svjetlo u mraku

Nekoliko je momenata bilo odlučno da Koškani izađu iz krize. To su krčenje šuma i gradnja pruga³ (*sve do posljednjega desetljeća 19. stoljeća ta se dva elementa ne mogu odvojiti*), isušivanje močvara⁴ te u konačnici rad na prugama, koje služe za prijevoz ljudi i robe; - pruga Osijek - Našice proradila je 1893. godine, pruga Koška - Belišće za putnički je promet otvorena 1898. godine (*u koškanskome reviru bilo je postavljeno oko 50 kilometara uskotračnih šumskih pruga*).

Izrazito povoljan prometni položaj, mreža željezničkih pruga, intenzivna sječa šuma, velik broj obrtnika i trgovaca prouzročili su da Koška postane privlačnim mjestom za naseljavanje. U Koški je uvijek bilo posla, sezonskoga i trajnoga, svejedno, a to je motiviralo Židove, ali ne samo njih, iz susjednih i udaljenijih sela da se nasele u Koški.

Doseljavanje Židova u Košku

Prvi se put Židovi u Koški spominju sredinom 19. stoljeća. Obitelj Preiskker doselila se u Košku oko 1858. godine, a 1860. godine unajmila je vlastelinsku gostionicu. Tu su živjeli Ana (rođena 2. srpnja 1822.) i njen suprug, čije ime nije zapisano i koji je, može bit, već 1860. godine umro. U Koški su im se rodili Josip (14. ožujka 1858.) i Paulina (20. studenoga 1859.). Ana je imala i dva starija sina: Ludovika, koji se oženio Idom i imao kćer Mariju, te Franca, koji se oženio Anom rođenom Margold. Margoldi su tada već živjeli u Donjem Miholjcu. S njima su živjeli i Karlo Rebhamm (r. 1849.) sa ženom Rozalijom Preiskker (r. 1852.), Aninom kćeri. Karlu i Rozaliji rodi-

³ Na području Koške šume su krčili Lorentz Jäger, zatim tvrtka Société d'importation de Chêne i na koncu Gutmann, koji su Židovi iz Kaniže - u rukovodstvu koncerna Gutmann, čije je središte bilo u Belišću, zapošljavali su se umalo svi Židovi iz sela u dolini Karašice koji su završili gimnaziju ili fakultet.

DAO, AVV, Haupt - Rechnungs - Buch 1856 - 1860., Haupt - Rechnungs - Buch 1865 - 1868.; Die Excellenz Gustav Hillebrand Freiherr von Prandau'schen Domänen Valpo und Dolnji Miholjac in Slavonien - Herausgegeben von der Administration dieser Domänen, Beč 1885., 4 - 5., 94 - 107.

⁴ Arhiv župe Harkanovci, fascikl Razni spisi, dopisi Zadruga za regulaciju Karašice i Vučice; Arhiv obitelji Mifka, fond Ostavština Adolfine Barč, fascikl pisma; DAO, arhivski fond Karašica - Vučica, spis bb, fascikl 61., fascikl 62.; DAO, arhivski fond Karašica - Vučica, spis Franjo Kreutzer, Regulacija Karašice i Vučice te njihovih pritoka - manuskript, Donji Miholjac 1898., 10 - 26; Dragutin Kreppe, „Uređenje potoka“, *Vjesnik županije Virovitičke*, (Osijek, 1895), 17 - 19.; Johanes Nep. Spannauer, Die Kanalisierung der Drau - Donauebene, (Osijek, 1876), 1 - 36.; Stjepan Bella, Obrana od poplave pomoću retencija u slivu Karašice - Vučice u Slavoniji, (Zagreb, 1930), 9 - 10.

la se kći Ana, koja je, na žalost, ubrzo umrla - živjela je tek od 3. listopada 1873. do 16. prosinca iste godine⁵. Godine 1874. Ana Preiskker iz Koške kupila je u vlastelinskoj ciglani u Valpovu u dva navrata po 350 komada cigle⁶.

Tablica 1.

Vjerski sastav Koške od 1829. do 1914. godine. Vrelo: *Conspectus et schematismus episcopatus Quinqueecclesia, Quinqueecclesia* 1829 - 1917., sub nomine Koška.

godina	rimokatolici	pravoslavni	Židovi	evangelici	ukupno
1829.	896	-	-	-	896
1830.	899	-	-	-	899
1840.	802	-	-	-	802
1842.	842	-	-	-	842
1853.	975	1	3	-	979
1855.	833	-	5	-	838
1857.	915	-	3	-	918
1858.	929	-	2	-	931
1859.	939	-	3	-	942
1860.	955	-	3	-	958
1861.	945	-	3	-	945
1862.	935	-	3	-	938
1863.	906	-	3	-	909
1864.	900	-	3	-	903
1865.	897	-	4	-	901
1866.	887	-	4?	-	?
1867.	896	-	4?	-	?
1868.	896	-	4?	-	?
1871.	848	4	4	1	859
1872.	848	4	4	1	859
1874.	848	4	4	1	859
1875.	734	1	3	-	738
1877.	781	1	3	-	785
1878.	793	1	12	-	806
1879.	779	1	13	-	793
1881.	795	1	15	-	811
1883.	790	1	16	-	807
1912.	1148	3	16	4	1171
1914.	1156	5	12	2	1175

⁵ Arhiv župe Koška, fond Popisi stanovništva.

⁶ DAO, AVV, fond 14., kutija 1546., god. 1840. - 1880., podaci o kupnji cigle, crijepa i ostalih ciglarskih proizvoda.

U popisu Koškana iz 1878. godine na kućnom broju 33 živio je Herman (*ime nečitko*) sa ženom Terezijom (r. Horn) i dvije kćeri: Franjkom i Zitom. Hermani su nakon kraćega boravka u Koški preselili u Osijek.

Koncem 19. stoljeća živjela je u Koški kolonija Židova, njih dvadesetak. No, osim Fleischerovih, svi su se raselili. Greenwaldi su iz Koške otišli u Našice, gdje su desetljećima bili istaknuti kako na gospodarskom polju tako i u kulturi, a Lionovima bi tek valjalo ući u trag. Naime, po popisu lukna, koji je 1904. godine napravio Ante Evetović Miroljub, na kućnom broju 19 živi Samuel Lion, a na kućnom broju 20, dakle u vlastelinskoj gostionici, živi obitelj Khon. Na kućnom broju 33, piše Miroljub, živi Židov, ali ne piše prezime te obitelji. Može se naslutiti da je tamo živjela obitelj Fleischer⁷.

Židovi poduzetnici, trgovci i gostioničari u Koški između dva svjetska rata

Koška je između dva svjetska rata bila sjedište općine sa žandarmerijskom postajom, dvije željezničke postaje, poštanskim uredom, školom, a u Koški je radilo osamdesetak obrtnika te nekoliko gostionica i specijaliziranih trgovina. Prometni položaj Koške i obilje šuma u njenim revirima i dalje su privlačili poduzetnike, koji su uzimali u zakup vlastelinske šume i intenzivno ih eksploatirali, a nakon sječe šume u okolici Koške nastale su ogromne oranične površine, koje su isti ili drugi poduzetnici također uzimali u zakup. U okolici Koške gradili su ladanjske vile, oko njih gospodarske zgrade i na ogromnim imanjima zapošljavali Koškane.

Između dva svjetska rata, sjećaju se stariji Koškani, u Koški je živjelo nekoliko židovskih obitelji – dvije obitelji Fleischera, i po jedna obitelj Khonovih i Erlichovih. U matičnoj knjizi rođenih (židovske) općine Orahovica navodi se da je 6. studenoga 1901. godine u Ledeniku rođen Marko Fleischer, sin Josipa, gostioničara, i Sofije, rođene Schwartz. Primalja je bila Katica Gerber, a kum Jakov Klein. Dana 3. listopada 1903. godine se Josipu i Sofiji Fleischer rodio Ilija, kum mu je bio David Weis, a 1. veljače 1906. godine rodio se Dragutin Fleischer. Njemu je primalja bila Marija Karp. Koškani se sjećaju da su “koškanski” Fleischerovi u Ledeniku imali rodbinu pa se s pravom može pretpostaviti da su Fleischerovi u Košku došli iz Ledenika⁸. Fleischerovi se iz Koške nisu selili. Teodor Fleischer naslijedio je trgovinu od oca, razgranao je otkup žitarica i kukuruza, imao je sušaru i, kako navode stariji Koškani, bilo mu je žao prodati svoje imanje. Njihova je kuća izlazila na put za Ordanju.

Gotovo je sigurno da su Khonovi u Košku stigli iz Podravske Podgajaca - brat pokojnoga koškanskoga trgovca Khona preživio je Drugi svjetski rat. Iz Jasenovca se vratio u rodne Podgajce, odakle se preselio u Bizovac. Khonova trgovina nalazila se tik do zgrade općine.

⁷ Arhiv župe Koška, fond Popisi stanovništva.

⁸ DAO, fond Matice, MR - 517, Matična knjiga rođenih Bogoštovne općine Orahovica.

Prezime Erlich često je među osječkim i donjomiholjačkim Židovima pa su vjerojatno i koškanski Erlichovi porijeklom iz nekoga sela između Osijeka i Donjega Mihaljca. Erlichova trgovina nalazila se u središtu sela u zgradi nekadašnje vlastelinske gostionice, koja se nalazila u parku ispred današnje zdravstvene stanice. Erlichovi su organizirali u Koški uzgoj konoplje i izradu platna, koje su prodavali u Osijeku.

Društvena angažiranost Židova u Koški

Godine 1902. izbio je kod Mijatovića - Miklanovih veliki požar. Vatra su potpalila djeca igrajući se žigicama, a oštar je vjetar plamen bacio na slamnati krov svinjca, zatim obližnjega štaglja te ambara. Samo je prisebnošću susjeda spriječena još veća šteta. Nakon gašenja požara u kojem su se naročito istaknuli mjesni trgovac Fleischer i mlinar Lachner, na njihovu je inicijativu i podršku općinskoga poglavarstva osnovano u Koški Dobrovoljno vatrogasno društvo⁹.

Na sjednici županijske skupštine 29. prosinca 1904. godine dopuštena je gradnja pučke škole u Ledeniku - ledeničku je školu pohađalo dvadesetak malih Židova. Predviđa se da će ukupni trošak izgradnje i opremanja škole iznositi 13.400,00 K pa se dozvoljava uzimanje 7.450,00 K zajma - najviše zemlje u ledeničkome ataru posjedovao je Izidor Frank¹⁰.

Radivoje Popović, Gustika Janković, Ivica Getto i Antun Horvat činili su prvi upravni odbor Jugoslavenskoga sokola. Blagajnik je bio Bernard Khon, Karlo Kovačević vodio je tamburašku sekciju, a učitelj Ivan Bartovski organizirao je kulturne priredbe - od novca su kupovane gimnastičke sprave. Sokolaši su vježbali u vatrogasnom spremištu, sudjelovali su na nekoliko sokolskih sletova kotara Našice, a nekoliko sletova organizirali su u Koški (vodstvo je koškanskoga Sokola kriomice širilo i komunističke ideje)¹¹.

Vatrogasna družina u Koški organizirana početkom 20. stoljeća ubrzo je prestala s radom. No, 1925. godine u Koški se iznova osnovalo vatrogasno društvo. Koškansko je vatrogasno društvo 1931. godine izgradilo dom i organiziralo vatrogasne sletove, a u sastavu vatrogasnoga društva djelovala je i glumačka družina. Godinama je Teodor Fleischer bio predsjednik vatrogasnoga društva te animator svih društvenih aktivnosti u Koški. Glumačka je družina, u kojoj su bili aktivni umalo svi koškanski Židovi, postavila i nekoliko zahtjevnijih komada pa čak imala i turneju po okolnim selima. U nogometnome klubu Seljak, osnovanom 1919. godine, nogomet su igrali svi koškanski Židovi, a u predsjedništvu kluba bio je vrlo aktivan Teodor Fleischer.

Vatrogasno društvo je na drugi dan Božića 1940. godine izvelo glumačku predstavu, a mjesni su obrtnici u gostionici «Kod bake Fanike»

⁹ *Glasnik Županije virovitičke*, (Osijek, 1902)

¹⁰ Izvješće upravnoga odbora Županije virovitičke, (Osijek, 1905), 16.

¹¹ *Jugoslavenska zastava*, svibanj 1932., 14.

(Fleischer, op. Z. S.) priredili lijep doček nove godine. Stariji se sjećaju da je trgovac Khon svima čestitao sretnu novu '41.¹²

Progon Židova

Po uzoru na njemačko zakonodavstvo, vlasti Nezavisne Države Hrvatske ozakonile su biološko istrebljenje Židova i Cigana. Premda je u Europi bijesnio rat i premda su svi znali kakva sudbina čeka Židove, nitko se od koškanskih Židova nije sklonio. Odrasli su radili svoj posao, djeca su išla u školu. No, toga su travnja 1942. godine njih i Cigane otjerali u logor.

Deportacija Židova i Cigana u Koški bila je strašna. Na željezničku su stanicu prispjeli vagoni, ustaše su upale u kuće Židova i Cigana, razbacale njihove stvari, istjerale ih na ulicu i oformili kolonu koja se od ciganskih kuća kretala k centru sela, a odande prema željezničkoj stanici. Jauci, plač, naričanja odjekivali su Koškom. Svi su Koškani izašli pred kuće i promatrali žalosnu kolonu. Djeca-katolici trčali su za uznicima i, pričaju svjedoci, nije se znalo tko više plače. Slomio se jedan svijet.

Jasenovački pakao preživio je tek Josip Erlich. Nakon uspjeloga bijega priključio se antifašističkome pokretu gdje je zaslužio i časnički čin. Koškani su s ponosom pratili njegove iskaze na suđenju Dinku Šakiću.

Zaključak

U drugoj polovici 19. stoljeća, u vrijeme intenzivne sječe šuma koškanskih revira, Košku su naselili kovači, kolari, tesari i stolari, ali i trgovci – Židovi. No, u tom teškom tranzicijskom dobu (*i usporenom prodoru novčarskoga poslovanja*) trgovina je bila maloga obujma i u Koški su živjele tek jedna ili dvije obitelji Židova. Koncem 19. stoljeća i prvih desetljeća 20. stoljeća, u doba najvećega gospodarskoga i prometnoga uspona Koške, Košku je zahvatio drugi val naseljavanja - ovaj put to su bili pružni radnici, radnici na sječi šuma njemačkoga, češkoga, slovačkoga, poljskoga i mađarskoga porijekla te trgovci Židovi. Njihov je utjecaj na Koškane-Hrvate nemjerljiv. U Koški su se tih godina isprepleli jezici, običaji, alatke i tehnike proizvodnje. Sjecište pruga i odlična ostala infrastruktura uzročila je neprekidna naseljavanja u Košku sve do 1936. godine, kada je prestala intenzivna sječa šuma koškanskoga revira. Desetak Koškana nastavilo je školovanje u osječkim gimnazijama (*prvi koškanski gimnazijalac bio je Židov Josip Erlich*), a najvažnija promjena zbila se u transformaciji slobodnoga vremena - osnovani su nogometni klub (1919. godine), sokolska organizacija (1930. godine), lovačko društvo (1919. godine) te vatrogasno društvo (zapravo, vatrogasno društvo osnovano je početkom XX. stoljeća i obnovljeno je 1926. godine;

¹² *Hrvatski list*, 5. siječnja 1941., 23.

osim osnovne djelatnosti, vatrogasno društvo je u okviru svoga rada imalo i glumačku družinu) u čijem su radu uz ostale Koškane sudjelovali i Židovi. Koška je tridesetih godina 20. stoljeća, u sustavu parlamentarne demokracije monarhističke Jugoslavije, napravila iskorak ka suvremenom selu. Nemali utjecaj u toj transformaciji imala je i židovska etnička zajednica.

Tijekom 1942. godine uništena je u Koški židovska populacija. Postupak vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema Ciganima i Židovima uzročio je odlazak Koškana u antifašističke postrojbe.

Koškani znaju značaj Židova za život Koške, premda to još uvijek nije dovoljno proučeno, a na žalost, ni uknjiženo. I premda Židovi već pola stoljeća ne žive u Koški, u Koškana je živo sjećanje na Khone, Fleischerove i Erlichove. I, premda ljudi nisu brojevi, katkad brojke govore više od ljudi.

Tablica 2.

**NACIONALNI SASTAV KOŠKE OD KRAJA 19. STOLJEĆA
DO SREDINE 20. STOLJEĆA**

**Vrelo: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske
1880 - 1991., 1836.**

	1900.	1910.	1948.
Hrvati	846	929	1078
Česi	1	1	6
Mađari	55	66	14
Nijemci	142	114	3
Slovaci	5	4	18
Slovinci	10	1	1
Srbi	12	13	207
Židovi	22	18	-
ostali i nepoznato	9	15	4

Summary
THE JEWS IN KOŠKA

In the second half of the 19th century, during the time of the vigorous felling of the woods of the Koška Chase, numbers of smiths, wheelwrights, joiners and carpenters, and also traders, Jews, moved into Koška. In this difficult transition period (when financial business was making its way in only slowly) trade was small-scale, and in Koška there were just one or two Jewish families. At the end of the 19th century and in the first decades of the 20th, at the time of Koška's greatest development in industry and transportation, the area was hit by a new wave of immigration – railway workers, workers engaged in felling the woods, of German, Czech, Slovakian, Polish and Hungarian origin, and the Jewish traders. They had a great influence on the Croat inhabitants of Koška. In these years there was a great intermingling of languages, customs, tools and production techniques. The intersection of the railway line and other very fine infrastructure meant constant immigration into Koška right down to 1936, when the intensive felling of the woods stopped. A dozen or so Koška people were educated in the Osijek high schools (the first high school pupil from Koška was a Jew, Josip Ehrlich), and the greatest change came about in the transformation of leisure time; a football club was founded in 1919, a Sokol organisation in 1930, a hunting club in 1919, and the volunteer fire brigade, founded in the early part of the century, was revived in 1926. Apart from putting out fires, this group also had a drama troupe. Alongside the other people of Koška, the Jews also took part in the work of these organisations. In the 1930s, Koška, within the parliamentary democracy of monarchical Yugoslavia, took a step forward to becoming a contemporary village. The Jewish community had a considerable influence in this transformation.

In 1942 the Jewish population in Koška was annihilated. The conduct of the authorities of the Independent State of Croatia to the Jews and Romany led to Koška people going off into the anti-fascist units.